

УДК 94(477)"1953/1964"

М. В. КАГАЛЬНА*

**МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕЛЯНСТВА УРСР
У ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОЇ “ВІДЛИГИ” КРИЗЬ ПРИЗМУ
ПОВСЯКДЕННЯ (1953–1964 рр.)**

Досліджується матеріальний добробут українського селянства в період аграрних реформ 1953–1964 рр. На основі архівних та усних джерел проаналізовано зміни, що відбулися в повсякденному житті колгоспного селянства та його матеріальному забезпеченні.

Ключові слова: матеріальний добробут; колгоспне селянство; особисте підсобне господарство; прибутки селян.

Останнім часом науковці в своїх дослідженнях все частіше звертаються до питання повсякденного життя, намагаючись не лише розширити джерельну базу, але й поглянути на проблему під іншим кутом зору, ставлячи в центр вивчення не історичну подію, а людину, її дії, настрої, середовище, в якому вона жила. Адже саме повсякдення, що охоплює різні сфери існування, з його буденними проблемами, і є ключем для розуміння особливостей тієї чи іншої історичної епохи. Метою даного дослідження є висвітлення одного із аспектів повсякденності – соціально-побутових умов життя колгоспного селянства в 1953–1964 рр.: його прибутків та видатків, системи харчування, рівня охорони здоров'я та задоволення побутових потреб.

Дана проблема була об'єктом вивчення як радянських істориків (В. Б. Островського, П. П. Панченка, Є. П. Талан, С. П. Фігурнова, І. Д. Хороша¹), так і сучасних українських дослідників (В. К. Барана, С. С. Падалки, І. В. Рибак, І. М. Романюка²). У працях радянських науковців на широкому документальному матеріалі проаналізовано актуальні проблеми сільського господарства України, досліджено матеріально-технічну базу колгоспів, радгоспів, зміни в оплаті трудодня, життєвого рівня мешканців села. Все ж, незважаючи на величезну роль зазначених праць, характерним для них є висвітлення проблеми з позицій партійно-радянської ідеології, внаслідок чого значна увага приділялася результатам соціалістичного змагання, ролі партійних організацій у здійсненні комплексу аграрних перетворень та зростанню матеріального добробуту сільських жителів. З початком 1990-х рр. історики змогли відійти від принципів радянської ідеології, як наслідок,

* *Кагальна Марія Володимирівна* – провідний науковий співробітник Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

у працях сучасних українських дослідників відбилося переосмислення значення партійних організацій в сільськогосподарському виробництві, зверталася увага на прорахунки та недоліки державних реформ в аграрному секторі тощо. Проте слід зазначити, що для досліджень новітнього періоду характерним є погляд на проблему історії селянства “згори”, тобто з позицій державного реформування. Низка проблем (взаємодія влади та селянства, трансформації в матеріальному добробуті селян, в повсякденному побуті та їх наслідки) потребують детального аналізу і належного висвітлення. Новизною даної розробки є спроба, використовуючи комплекс архівних та усних джерел, проаналізувати соціально-побутове становище селянства в період хрущовської “відлиги”.

Джерельною базою дослідження є архівні матеріали: рішення з'їздів та пленумів КПУ, постанови ЦК КПУ, доповідні записки, довідки сільськогосподарського відділу ЦК КПУ, обкомів та райкомів партії з питань колгоспного будівництва, землекористування, обов'язкового мінімуму трудоднів; звіти, інформації, довідки Міністерства сільськогосподарства УРСР про оплату праці колгоспників, ціни на побутові товари, Міністерства охорони здоров'я УРСР та Статистичного управління УРСР про роботу медичних закладів та ін. Враховуючи специфічний характер теми дослідження, вперше використано усні джерела – записані усні свідчення очевидців. Автором статті був розроблений запитальник, який містив пункти з трьох базових аспектів селянського повсякдення: функціонування механізмів влади, побут та матеріальне забезпечення селян, їх релігійна орієнтація та експресивна культура. 2009–2010 рр. на його основі проводилося опитування селян, переважно центрального регіону України, які пам'ятали хрущовську “відлигу”. Отримані інтерв'ю транскрибовані та передані на зберігання до Центру усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Село на початок 1950-х рр. залишалося найслабшою ланкою радянської економіки. Проблеми післявоєнної доби не були вирішені у період відбудови, тому що основні кошти спрямовувалися на розвиток промисловості. Як наслідок, село було позбавлене державних асигнувань, що призвело до його занепаду. З приходом до керівництва партією і країною нового лідера М. Хрущова в історії сільського господарства почався новий етап. Радикальні зміни були необхідні, адже перед країною постало завдання продовження індустріалізації та забезпечення продукцією швидко зростаючого міського населення, тому в основу аграрних реформ було покладено економічні методи управління сільським господарством. Наголос робився на максимальному розвитку виробничих сил колгоспів, активізації стимулів для їх економічного зростання. Принциповим моментом необхідних змін визнавалися одночасний розвиток як суспільного господарства (колгоспів), так і особистого.

Програма подолання занепаду сільського господарства, прийнята на вересневому (1953 р.) пленумі ЦК КПРС, передбачала збільшення закупівельних цін на продукти сільського господарства і зменшення норми обов'язкових поставок колгоспної продукції державі. Також вирішено було звільнити у другому півріччі 1953 р. від м'ясопоставок і не залучати до них у 1954 р. господарства колгоспників, які не мали худоби в особистій власності. З господарств колгоспників була списана вся заборгованість минулих років щодо обов'язкових поставок продуктів тваринництва³. До того ж селяни були звільнені від обов'язкових поставок державі зерна, починаючи з урожаю 1954 р. А з 1 січня 1958 р. поставки державі всіх сільськогосподарських продуктів господарствами колгоспників повністю скасовувались. Також на пленумі було ухвалено рішення про зниження розміру податку з особистих підсобних господарств, і вже в 1959 р. його розмір зменшився майже у 2,5 рази⁴. Так, наприклад, один із очевидців А. В. Мельник (в минулому бригадир радгоспу “Чорнорудка”, Житомирської обл.) зазначав, що: “До 1953 р. дуже великі були податки на худобу, на все, навіть на фруктові дерева. Це був період важкий. А з 1953 р., вересня місяця, відмінили ці податки, бо почали люди вирізати фруктові дерева”⁵.

Всі ці заходи, а також зміна ставлення держави до особистого підсобного господарства надали можливість селянам не лише збільшити власне виробництво продукції, але й підвищити свій добробут. Як наслідок, почала зростати матеріальна зацікавленість сільських жителів, збільшуватися їх купівельна спроможність та підвищуватися матеріальний добробут.

Важливою складовою матеріального добробуту були прибутки сільських сімей. До них належали: прибуток від радгоспу чи колгоспу (натуроплата, зарплата), прибуток від держави (пенсія, пільги), прибуток від особистого підсобного господарства. Селяни в досліджуваній період працювали в колгоспах за трудові. В середньому на рік потрібно було відробити 300 трудових днів. В кінці господарського року, коли збирали урожай, за відпрацьовані трудові дні отримували продовольство, переважно зерно. Грошовий еквівалент трудового дня залежав від економічного потенціалу радгоспу. Наприклад, в економічно сильних колгоспах за один трудовий день в кінці року колгоспнику видавали до 6 кг зерна, в слабких – до 2 кг. Були випадки, що колгосп миг заплатити селянину за один трудовий день лише 300 г, якщо було зібрано мало врожаю. Для кожної спеціалізації в колгоспі встановлювався свій коефіцієнт трудових днів, наприклад механізатори мали 1,3, доярки – 1,2⁶. На початок 1960-х рр. в загальній сумі оплати праці колгоспників починає збільшуватись грошова частина і скорочуватись натуральна. Ще в 1957 р. в окремих колгоспах УРСР починають запроваджувати грошову оплату праці щомісяця. Так, середньомісячна зарплата механізаторів та агрономів в кінці 1950-х рр. становила 80 крб., шоферів – 61 крб., трактористів і

комбайнерів – 54 крб., доярок – 37 крб., а різноробочих – 38 крб.⁷ У повному вигляді повсюдно нова система оплати праці в колгоспах була запроваджена з 1 липня 1966 р.⁸ В радгоспах механізатори отримували заробітню платню у розмірі 100 крб., агрономи – 80 крб., трактористи – 70 крб., а різноробочі – 50 крб.⁹

Одним із джерел сімейного бюджету для сільського населення були надходження з суспільних фондів споживання – пенсії, пільги від держави. Як і більшість соціальних виплат, нарахування пенсій залежало від економічного стану колгоспу. Їх визначали на загальних зборах колгоспників. За рахунок прибутків колгоспу створювався спеціальний фонд (т. зв. колгоспні каси), що займався організацією допомоги непрацездатним колгоспникам. У 1955 р. в УРСР налічувалося 14 тис. колгоспних кас¹⁰. Вони функціонували до 1964 р., доки не почав діяти Закон про державні пенсії для колгоспників. Право на пенсію одержали селяни: чоловіки – від 65 років (якщо мали стаж роботи не менше 25 років), і жінки – від 60 років (стаж роботи від 20 років). Середні розміри пенсій були мізерними, вони становили в передових колгоспах 15,2 крб., в середніх – 14 крб., а в економічно слабких – 13,5 крб. на місяць¹¹. Слід зазначити, що державним забезпеченням у цей період користувалися інваліди Великої Вітчизняної війни. Для ветеранів праці передові колгоспи встановлювали свої колгоспні пенсії. Державні пенсії за віком видавалися лише головам колгоспів, спеціалістам, які були направлені на роботу в колгоспи з міст, спеціалістам і механізаторам колишніх МТС.

Незважаючи на систему державного соціального забезпечення, в досліджуваний період домінуючу роль в бюджеті колгоспної сім'ї відігравали прибутки від продажу на ринку продукції особистого господарства. Держава ніяких заборон на торгівлю сільськогосподарськими продуктами для селян не вводила. Тому все, що міг селянин виростити у себе в господарстві, продавав: “Тримали свиней, курей, качок, гуси були, щоб продавати. Пам'ятаю, кожний хазяїн назначував гусей і на ставок їх. І це вони там ціле літо ходили, ніхто їх не чіпав, а потім осінню заганяли їх у конюшню і ділили, то моя, то твоя, розбирали. Потім різали і продавали на ринках, в Київ возили, в Козятин”¹². В цілому здійснення курсу держави на розвиток особистих підсобних господарств призвів до збільшення виробництва в них м'яса та сала протягом 1955–1957 рр. в 1,4 рази. Надходження від реалізації продукції особистого підсобного господарства становили 30-50% грошового доходу сім'ї¹³. Однак в 1960 р. їх доля зменшилася до рівня 1956 р.¹⁴. Це було пов'язано з адміністративним тиском на підсобні господарства селянин і скороченням виробництва в них. Деякі кошти надходили в селянську родину у вигляді заробітної плати членів сім'ї, що працювали на державних і кооперативних підприємствах, розташованих у містах

і селах. Частину своєї зарплати вони відправляли в село, отримуючи звідти харчі.

За підрахунками економістів, до кінця 1964 р. реальні прибутки селян від роботи в колгоспі становили 30–50%, за рахунок суспільних фондів споживання – до 16% і від особистого підсобного господарства – 30–50%¹⁵.

Таким чином, за 1954–1964 рр. рівень прибутків селянських сімей значно зріс. Проте їх збільшення не означало автоматичного покращення рівня життя, адже важливе значення мала структура видаткової частини бюджету, рівень споживання селянами продуктів харчування і товарів промислового виробництва.

Основну частину видатків колгоспної сім'ї становили витрати на виробничі потреби: купівля худоби, бджіл, домашньої птиці тощо. Щорічно на це виділялося 5–10% сімейного бюджету. Особисте господарство задовольняло майже всі потреби сім'ї в картоплі, овочах, м'ясі, молоці, яйцях. В той же час, основним джерелом зернових залишалися колгоспи, в яких колгоспники отримували на трудодні 85–99% їх річної потреби в зерні.

На початок 1960-х рр. в цілому кількісний і якісний склад харчування селян був за багатьма складовими далеким від рекомендованих раціональних норм споживання продуктів. Найбільше споживалось молочних продуктів, картоплі й хлібних виробів. Не відповідало нормам і споживання овочів, цукру, рослинної олії. В той же час відбулися зміни в селянському меню. В ньому з'явилися страви, запозичені з міської кухні. На зміну толокну, киселям з борошна з'явилися салати, вінегрет, котлети, рисова каша, макарони, какао, кава та ін. Найпоширенішими стравами залишалися борщ, суп, локшина, смажена картопля, картопляне пюре, вареники, яйця варені, омлет, млинці, голубці, пиріжки, струdlі, сир, сметана, сало, варення, компот¹⁶. Цікаво зазначити, що сільські магазини пропонували великий асортимент продуктів харчування. Жителька радгоспу “Першотравневе” Житомирської області А. Д. Сорочинська під час опитування розповіла, що на полицях магазинів була й ікра чорна, й ікра червона, й червона риба, різні види ковбаси. Наприклад, ковбаса “Краківська” коштувала 3 крб. 40 коп., “Любительська” – 2 крб. 70 коп., “Московська” сирого копчення, яка вважалася найкращою, – 4 крб. 90 коп.¹⁷. Але селяни мало купували такі “делікатеси”, адже гроші здебільшого витрачалися на придбання речей першої необхідності – сірники, мило, соду, одяг, взуття.

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. селяни стали більше купувати товарів широкого вжитку (готовий одяг, взуття, тканини, предмети домашнього користування, меблі, культтовари). Так, в листопаді 1957 р. пара шкіряного взуття коштувала 89 крб., гумове взуття – 43 крб., валянки – 94 крб., 1 метр бавовняної тканини коштував 9 крб., вовняної – 29 крб., шовкової – 25 крб., лляної – 12 крб.; мило

господарське коштувало 5 крб. за кг, туалетне – 11 крб. за кг, 1 літр гасу – 0,7 крб., годинник наручний – 308 крб., настінний – 6 крб.¹⁸ Для порівняння нагадаємо, що середньомісячна зарплата трактористів і комбайнерів становила 54 крб., шоферів – 61 крб., доярок – 37 крб. Таким чином, селянин не міг купити на державні виплати навіть половини вище перелічених товарів. У цій ситуації велике значення мали прибутки від підсобних господарств. Саме завдяки цьому виду прибутку купівельна спроможність селян з початку 1950-х рр. починає зростати.

Одяг, який носили селяни, залишався традиційним: фуфайки, куртки, плащі, тілогрійки, гумове та кирзове взуття. Проте в гардеробі сільського жителя з'являлися і нові види одягу: осіннє пальто, зимове пальто, напівпальто, костюми, шуби. Селяни вибирали однобортні костюми чорного і синього кольорів вартістю 35–60 крб. Більшість опитуваних респондентів зазначало, що з придбанням одягу були проблеми. Адже одяг вітчизняного виробництва був однотипний, грубого крою, переважала бавовна, кольорова гамма не відзначалася різноманіттям. А купити, наприклад, сукню з крепдишину чи шовку не було можливості¹⁹.

У досліджуваній період у сільського населення з'явилась можливість купувати товари довгострокового користування, а саме: велосипеди, мопеди, мотоцикли, телевізори, холодильники, радіоприймачі, швейні машини. Так в 1960 р. в сільській місцевості УРСР було придбано 31 тис. телевізорів, 11 тис. холодильників, 44 тис. мотоциклів і моторолерів, 313 тис. радіоприймачів, 268 тис. швейних машин²⁰. Популярністю користувалися холодильники Московського автомобільного заводу ім. Ліхачова “Сім”, який вважався найкращим, а також “Баки” – Бакінського заводу. У 1955 р. у с. Верхівні Житомирської області, за спогадами Є. Д. Лященко, у селян вже було 4 телевізори²¹.

Повільними темпами розвивалася на селі сфера побутових послуг. Лише з середини 1950-х рр. поступово в колгоспах почали будувати різноманітні ремонтні майстерні, перукарні, їдальні. Але якість виконаної ними роботи, наприклад, із пошиття одягу чи ремонту взуття, була низькою, а термін виконання великим. Тому селяни користувалися здебільшого послугами приватних осіб. Нерозвиненість побутового обслуговування на селі породжувала небажані соціальні наслідки. Зокрема, ця обставина викликала незадоволення і скарги селян, які змушені були за дрібницями їхати в районний чи обласний центр. Проблема побутового обслуговування сільського населення була поставлена на XX з'їзді КПРС, де зазначалося про необхідність створення мережі ремонтних майстерень, а в 1959 р. було прийнято ухвалу ЦК КПРС “Про заходи щодо покращення побутового обслуговування на селі”. Але це суттєво не змінило ситуацію. На початку 1960-х рр. в країні сільське населення в 5 раз менше користувалося закладами побутового обслуговування, ніж міські жителі.

Важливою складовою матеріального добробуту селян була система закладів охорони здоров'я. За добу М. Хрущова вона хоч і розширювалася, але залишалася слабкою. За 1951–1965 рр. в сільській місцевості було побудовано лікарень на 30778 ліжок²². Лікарні зводились економічно сильнішими господарствами на території центральних садіб. У невеликих колгоспах лікарень не було, а були амбулаторії, в яких здебільшого працював один лікар. Він робив попередній огляд хворого, для подальшого лікування, якщо це було потрібно, направляв його в районну лікарню. За підрахунками дослідників, на один сільський район у 1960-ті рр. в середньому припадало одна центральна, 4,7 сільських дільничних лікарень, 70 фельдшерсько-акушерських пунктів. Одна дільнична лікарня обслуговувала 3,9 колгоспи, 3,4 сільради, 13,5 населених пунктів; один фельдшерсько-акушерський пункт обслуговував 1,9 сіл; одна аптека припадала на 4,6 сільських населених пунктів²³.

Великою проблемою в досліджуваній період було забезпечення закладів охорони здоров'я медичними працівниками. На 100 тис. населення припадав 7,1 лікар (тоді як у місті – 36,2)²⁴. Відсутність достатньої кількості кваліфікованих медичних працівників негативно позначалась на стані охорони здоров'я на селі. Недостатня мережа медичних закладів, неуккомплектованість лікарями не дозволяли в повному обсязі надавати ефективну медичну допомогу сільському населенню. На початку 1960-х рр. на селі існувала неуккомплектованість закладів середнім медичним персоналом, близько 13 % лікарів не мали спеціальної освіти²⁵. Серед фельдшерів, медсестер, акушерок був значний відсоток практикантів, працівників без завершеної середньої медичної освіти. Неуккомплектованість сільських дільничних амбулаторій лікарями, вимушена заміна кваліфікованих медиків практикантами із числа середнього медичного персоналу призводила до черг на прийом, а також до недостатньо кваліфікованого обслуговування хворих.

Чинна мережа лікарняних закладів не завжди ефективно здійснювала охорону здоров'я матері і дитини. У 1960 р. на селі були ліквідовані колгоспні пологові будинки і медична допомога породіллям зосереджувалась в пологових відділеннях дільничних та районних лікарень²⁶. Разом з тим, в Україні залишався високим рівень дитячої смертності. У 1965 р. на 1000 новонароджених в областях України він коливався в межах 15–28 дітей²⁷. Структура захворюваності сільського населення була такою (враховуючи і дітей до 14 років): жіночих статевих органів (70,9 %), шкіри (63,7 %), носа (62,9 %), травми (62,7 %), хвороби вуха, горла, органів кровообігу (60,9 %), хвороби нервової системи (58,8 %), інфекційні захворювання (54,8 %)²⁸.

На низькому рівні залишалася організація відпочинку та оздоровлення колгоспників. Мало хто з них відпочивав у колгоспних санаторіях. Усе це свідчило, що в організації медичної допомоги накопичилося чимало проблем, які мали постійний характер. Незважаючи на значну

роботу щодо відбудови і розвитку охорони здоров'я на селі, вона все ще значно відставала від потреб населення.

Таким чином, упродовж середини 1950-х – середини 1960-х рр. умови життя колгоспного селянства значно покращилися. Вересневий пленум ЦК КПРС 1953 р., на якому кардинально було переглянуто політику щодо колгоспних та особистих господарств, поклав початок новому етапу в розвитку села. Акцентувалося на підвищенні матеріальної зацікавленості та купівельної спроможності селян. Завдяки низці заходів, спрямованих на зменшення оподаткування особистих підсобних господарств, підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, було досягнуто зростання прибутків колгоспників, зокрема за рахунок виплати селянам заробітної платні та пенсій. Вони почали значно краще харчуватися, одягатися, більше купувати необхідних товарів, могли дозволити собі придбання товарів довгострокового користування.

Разом з тим процес покращення матеріального добробуту сільських жителів відбувався в Україні нерівно, в одних районах швидше, в інших – повільніше. За багатьма показникам село відставало від міста. В селах замало було ательє, перукарень, майстерень, не належним чином здійснювалася охорона здоров'я. Але незважаючи на всі недоліки, епоха М. Хрущова принципово відрізнялася від попереднього періоду своєю орієнтацією на задоволення потреб людини.

¹ *Островский В. Б.* Колхозное крестьянство СССР / В. Б. Островский. – Саратов, 1967. – 231 с.; *Панченко П. П.* Развитие общественно-политической жизни современного села УССР. 1960–1984 / П. П. Панченко. – К., 1985. – 198 с.; *Панченко П. П.* Развитие сельского хозяйства Украинской ССР 1959–1980 гг. / П. П. Панченко. – К., 1980. – 288 с.; *Талан С. П.* Колгоспи Української РСР в період завершального будівництва соціалізму (1951–1958 рр.) / С. П. Талан. – К., 1966. – 160 с.; *Фигурнов С. П.* Строительство коммунизма и рост благосостояния трудящихся / С. П. Фигурнов. – М., 1962. – 352 с.; *Хорош И. Д.* Основные этапы и перспективы развития сельского здравоохранения в УССР / И. Д. Хорош. – М., 1988. – 267 с.

² *Баран В. К.* Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів, 1996. – 342 с.; *Баран В. К.* Україна після Сталіна: нариси історії 1953–1985 рр. / В. К. Баран. – Львів, 1992. – 215 с.; *Падалка С. С.* Сільське господарство України в другій половині 60-х рр. ХХ ст. / С. С. Падалка. – К., 1995. – 287 с.; *Рибак І. В.* Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921–1991 рр.) / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 304 с.; *Романюк І. М.* Українське село у 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття / І. М. Романюк. – Вінниця, 2005. – 430 с.

³ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1953–1961 гг.). – Т. 4. – М., 1968. – С. 60.

⁴ КПРС в резолюціях, рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 6. – М., 1971. – С. 271.

⁵ Архів “Центру усної історії” Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі: Архів “ЦУІ”). – Колекція 2. “Повсякденне життя селянства в УРСР у 1953–1964 рр.”. – Од. зб. № 1. Інтерв'ю з А. В. Мельником, 16 липня 2010 р., записане М. В. Кагальною. – хв. 15.35.

⁶ Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах / відп. ред. В. А. Смолій. – К., 2006. – С. 448.

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 80, спр. 1192, арк. 98.

⁸ Труд в СССР. Статистический сборник. – М., 1968. – С. 138–139, 144–145.

⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 80, спр. 1194, арк. 105.

¹⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп. 31, спр. 1136, арк. 198.

¹¹ ЦДАГО України, ф.1, оп. 31, спр. 1245, арк. 84.

¹² Архів “ЦУГ”. – К. 2. – Од. зб. № 5. Інтерв'ю з К. І. Кваша. 9 червня 2009 р., записане М. В. Кагальною. – хв. 21.34.

¹³ Народне господарство УРСР в 1964 році. – К., 1965. – С. 293–294.

¹⁴ Романюк І. М. Вказана праця. – С. 345.

¹⁵ Майер В. Ф. Доходы населения и рост благосостояния народа / В. Ф. Майер. – М., 1968. – С. 145.

¹⁶ Островский В. Б. Вказана праця. – С. 211.

¹⁷ Архів “ЦУГ”. – К. 2. – Од. зб. № 2. Інтерв'ю з А. Д. Сорочинська. 15 липня 2010 р., записане М. В. Кагальною. – хв. 38.02.

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 31, спр. 1596, арк. 138.

¹⁹ Архів “ЦУГ”. – К. 2. – Од. зб. № 4. Інтерв'ю з А. Т. Гребінь. 15 травня 2009 р., записане М. В. Кагальною. – хв. 21.48.

²⁰ Колгоспи УРСР в цифрах. – К., 1969. – С. 157.

²¹ Архів “ЦУГ”. – К. 2. – Од. зб. № 7. Інтерв'ю з Є. Д. Лященко. 27 липня 2010 р., записане М. В. Кагальною. – хв. 32.41.

²² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 3870, арк. 145.

²³ Хорош І. Д. Вказана праця. – С. 156.

²⁴ Калью П. И. Заболеваемость сельского населения / П. И. Калью. – М: Наука, 1966. – С. 23.

²⁵ Падалка С. С. Вказана праця. – С. 186.

²⁶ ДуPLENKO К. Ф. Развитие здравоохранения и медицинской науки за годы социалистического строительства / К. Ф. ДуPLENKO. – К, 1964. – С. 35.

²⁷ Рибак І. В. Вказана праця. – С. 187.

²⁸ Журавель-Якобсон Р. У. Из опыта изучения заболеваемости сельского населения / Р. У. Журавель-Якобсон // Советское здравоохранение. – 1960. – № 3. – С. 47.

Исследуется материальное благосостояние украинского крестьянства в период аграрных реформ 1953–1964 гг. На основании архивных и устных источников проанализировано изменения, которые произошли в жизни колхозного крестьянства, в частности – его материальном обеспечении.

Ключевые слова: материальное благосостояние; колхозное крестьянство; личное подсобное хозяйство; доходы крестьян.

The article deals with the financial welfare of Ukrainian peasantry during the agrarian reforms in 1953-1964. There are analyzed the changes in the everyday life of the collective farm peasantry and their financial support in the article.

Keywords: the financial welfare; the collective farm peasantry; the private household; the profits of the peasants.